

alitásmorzskákat, amelyekből korunkra, napjainkra ismerhetünk. Amikor a Lírikusok börtönbeli szavalóestjeit azzal a kifogással tiltják be, hogy megengedhetetlen „egyetlen nyelven, még hozzá olyan nyelven, amit alig ért valaki”, „színházat játszani”, mert „minden nemzetieskedés nyugtalanságot kelt”, vagy amikor abból a meggondolásból keresi fel „két becsületes képű parasztember” a regény diplomálás előtt álló főszereplőjét, hogy vállalja a tanítóskodást a tanyavilágban, mert „ez az egyetlen magyar iskola arafelé”, és ha nem lesz tanító, „bezárják az iskolát”, a gyerekek pedig „szétszóródnak a környező falvakban”, akkor nagyon is felismerhetően köszönnek vissza a könyv lapjairól napjaink égető kérdései, mindennapjaink gondjai. Talán a regény idézett zárómondatának – „Mégis börtönről álmodom mostanában” – költőszava mögött nemcsak az egyes ember komiszása, hanem a köz cudarsága is ott munkál.

Semmi esetre sem kell azonban azt gondolni, hogy Gion Nándor új regényében hemzsegnék az efféle aktuálpolitikai megjegyzések, utalások. Sőt, kevesebb van ezekből, mint ahogy a szerző kétharmad részben megjelent regénytrilógiájának (*Virágos katona, Rózsa méz*) záró részében remélhattuk, vagy az utóbbi egy-másfél évben írt és publikált naplójegyzetei alapján gondolnánk. S ez természetes is, a *Börtönről álmodom mostanában* lírai cselekményű mű, ahogy ezt egy metafora – a költészet mint életet tápláló, az életnek értelmet adó jelenség – és ennek játékból életfilozófiává váló geneziszrajza, ábrázolása megkívánja. Ilyenmód ez a regény némileg szerves folytatása a trilógia meglevő két részének, még ha cselekményben, szereplőkben nem is tekinthető folytatásának, ugyanakkor azonban írói technika tekintetében Gion első regényéhez, a *Kétéltűek a barlangban*hoz kapcsolható vissza, elsősorban a részletek gyakori ismételtetése folytán. Kétségtelenül érdekes a történet, számos apró epizód dúsítja a lírai alaphangú cselekményt, de mégis úgy érzem, nincs teste a regénynek, csak elemei vannak, amelyek nem állnak úgy össze regénytestté, ahogy a trilógia két említett kötetében Giontól megszoktuk. Most túlságosan is észrevehetőek a részeket egybekapcsoló sávok. Érdekes mű, de Gion igazi prózaszintje magasabban van. Ő maga emelte föl a lécet, amely mértéket jelent, mi meg olyanok vagyunk, akik azt várják, követelik, hogy minden következő ugrás lécc fölötti legyen.

GEROLD László

HA A MINŐSÉG LESZ A SZENZÁCIÓ

Lengyel Balázs: *Visszatérés*, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1990

Vegyesnek látszó kötet a *Visszatérés*. Van benne bevezető Az olvasóhoz, tanulmány az *Iskola a határon*ról, írás Ottlik flottájáról, tanulmány Weöresről, Pilinszkyről, Határ Győzőről, nagyobb formátumú kritika Szócs Géza és Petri György költészetéről, egy ciklus verskritika a szerzőnek a „verseskönyvről verseskönyvre” műfajában, elismerő bírálat Balassa Péter kritikusi munkájáról, emlékezőek százévesekre, halott barátokra (Kassák, Áprily, Jékely, Hajnal Anna, Kálnoky), vitacikkek a minőségről, a vitatkozás kultúrájáról, a magyartanításról, az irodalomtörténet-írás szégyenfoltjairól az elmúlt év-

tizedekben, aztán egy Angol tanú című (Borgeshez méltó) „idézetnovella” egy angol regényről és annak szerzőjéről a háborús Budapesten, interjúk, amelyekben az emlékezés, az újraértékelés, a ténykiigazítás, az irodalmi értékrend újraépítése és a kritikus személyes élményköre fogalmazódik meg a közvetlen személyesség hangján és végül (a kötet-címet is adó) elbeszélése a szerző betegségének, lassú felépülése szakaszainak, visszarendeződésének az irodalom világába, abba a világba, amely a „legtöbb vigaszt” adta a kritikusnak élete során. Vegyes a kötet, ám a tartalom pusztá felsorolásából is kitűnik, hogy ez rangja a könyvnek. Az utolsó négy év termését gyűjtötte egybe Lengyel Balázs és ennek a termésnek átgondoltan rendezett formát adott. Olyan struktúrát mintha „regény” volna. Az irodalomban vizsgáztató szellem családrégénye. Az értékelt művek és szerzők a hősei ennek a regénynek, Lengyel Balázs úgy is szólaltatja meg őket, ahogyan a regényíró teszi. Úgy vegyes tehát a *Visszatérés*, ahogyan minden regény „vegyes”.

Ezért legalább két vonalon értelmezhető. A személyes élmény, a benső élet, az érző és érzékenységet (is) közlő kritikus–író nyomvonalán és a minőséget kereső, az értékekre rámutató, a selejtező író–kritikus gondolatmenetén. Az a nagyon érzékeny egyensúly és harmónia a személyes közérzet és az általános érvényű szellemi magatartás között olvasható el a *Visszatérés* lapjain, ha ezt a két vonulatot egymásra vetítjük, amihez már nemcsak az irodalom értése és szeretete kell, hanem az élet, a történelem nyújtotta (mindig leverő) tapasztalatok is, az élette nemesedett művelődési élmény. Mindehhez pedig *múltra* van szükség. Na, persze, ezt a múltat nem az évek hozzák. Nagyon fiataloknak is lehet mélyen megélt múltjuk, és nagyon öregek mögött is tátonghat a múlt hiánya. Lengyel Balázs az 1948-ban kiadott *A mai magyar líra* című könyvétől, az egyszer elvesztett *Újhold* nevű folyóirattól az újra feltámasztott *Újhold Évkönyvig* és a legújabb *Visszatérésig* a magyar költészetet emberi vigaszként élte meg, mint személyes élete, múltja, sorsa világát. Ez a Babitsra építkező kritikus szellemiség a talaja a *Visszatérés*-ben megformált életregénynek. Az sem hagyható, persze, említés nélkül, hogy itt bármennyire is felerősödött a személyes hangvétel, mégis a vers- és irodalomértő kritikus az „elbeszélő”, aki a kritikus gondolkodásnak azt a tapasztalatát hirdeti, hogy a kritikai ítélet mércéje (Mészöly Miklós szavaival) nem a pontosság, hanem a megbízhatóság. Lehet-e pontosan ítélni versről, regényről? Elkedvetlenítő alapkérdés. A pontos ítéletek az illúziók válságát hozzák inkább, de nem teremtenek tartós értékrendet, s a pontosság szándékával hozott ítéletek gyanút keltenek, vétenek az igazi irodalmi értékrend ellen. A pontos ítéletek ezért rendre feledésbe is merülnek, akár irodalomtörténetben, akár irodalomkritikában hangzottak el. Miért nem járt el az idő Babits ítéletei felett? Mert nem a pontossággal szerzett magának érvényt, hanem a megbízhatóságával. Nehéz azonban megmondani, hogy mitől lesz egy kritikus és versekről meg regényekről mondott véleménye meghatározó módon és időállóan megbízható. Biztos, hogy nem lélektani kérdés, gyökerei az esztétikából és a poétikából táplálkoznak, és ezek a gyökerek éltetik a kritikus egyéniségét, személyiségét. Lengyel Balázs *Visszatérés* című „regényt” is.

Lengyel Balázs esszé- és kritikakötetének Az olvasóhoz szóló bevezetője ilyen megbízhatóan személyes hangot üt meg. Mintha a kritikus odáig ért volna, hogy már magáról is beszélhet, mégpedig nem egyszerűen az életrajzi adatok és tények nyelvén, ezt megteszi az interjúkban, hanem mélyebbre ásva, oda, ahol a gondolkodás, az ítéletalko-

tás mesterének érzelmi világa épült fel emlékekből, élelményekből és ki tudja, miből még. Ez a személyes megélttség kimondatlanul is jelen van esszéikben és kritikákban; fokozza az írások hevét. Például oly módon is, hogy megvédi a kritikust a lelkesedéstől, mert a megélttség világában kételyek működnek, a kételkedés nehéz órái. S ezeknek sötét tapasztalatai. Olyan sátáni megpróbáltatás ez, aminek elviselése nélkül „csak” pontos ítéletek hozhatók, megbízhatóak nem. A kételkedésnek ezek a nehéz órái bizony a testet is megviselik, a test sem ellenállóbb a szellemnél.

Például Lengyel Balázs is, visszatérve már az infarktusból, látja és ki is mondja, hogy az esszé „porló műfaj”. Nem így általánosítva, csak önmagát értékelve: „amelyet művelek”. S nyomban hozzáteszi: „A gondolatnak, az esztétikai tartásnak roppant érzékletességet kell adni, hogy megmaradjon.” S odaírja még Az olvasóhoz végére a reményt is, azt a gyenge vigaszát az esszéírónak és kritikusnak, hogy van esély, mert számíthat rá, hogy ha majdan valaki „egy Babitsban, Ottlikban, Weöresben, Pilinszkyben vagy bárki másban” gyönyörködik „felidéz egy gondolatörödéket, amelyet, rémlik, hogy könyvemben olvasott”. Aki viszont a „roppant érzékletességet” gondolkodásában, és gondolatainak közlésében nem érte el, mert nem élte meg a kételkedés sátáni szenvedését, annak esélye sincs arra, hogy a majdani Babits-olvasó felidézze valamely gondolatát, „gondolatörödéket”. Kevesen jutottak az érzékletességnek erre a csúcsára.

A bevezetőből előlépő személyesség az egyik lehetséges forrása az érzékletességnek. Ám szó sincs itt a kritikus magamatogatójáról. Nem árul el titkokat, intimitásokat, rejtvényeket sem old meg a szóbeszédre mindig érzékeny olvasó számára. A személyesség itt érték, a gondolkodó érzékletes értékformálásának egyik (talán nem is a legfontosabb) változata. Lengyel Balázs kritikáiban a személyes stílus, az egyéni szó- és fogalomhasználat, a közismerten individuális nézőpontból való olvasata például az avantgárdnak, miszerint Kassákot abban becsüli, amiben túllépett az avantgárd „korlátjain”, és Zalán Tibor kötetét is azért emeli ki, mert mintha már a költő túl lenne a kísérleti előrs stádiumán, jól ismert, még ha vitára vagy megvitatásra ösztönözi is olvasóját, felismerhető, mert van benne belső identitás és koherencia, tehát rendszerként is működőképes, most azonban (és nem először) e megkülönböztető (érzékletes?) jegyek mellé besorolást nyert az élet, az életrajzi anyag és tapasztalat is, a nem szósnoki egyes szám első személy. A gondolkodásnak az ember (a kritikus) életében is van fedezete; ettől nem lesz sem pontosabb, se igazabb a kritikus ítélete, de érzékletes lehet, és emlékezetes is talán. Tehát megbízható.

Még egy-két szót érdemes elmondani az érzékletességről is. A gondolatnak, hogy megmaradjon, tehát hogy hasson, hogy hatékony legyen, miként Lengyel Balázs mondja, érzékletesség kell. De még valami más is. Mert az sem egészen mindegy, hogy milyen érzékletesség ez. Hogy mekkora a fajsúlya. És hogy van-e fedezete a történelemben, az esztétikában... A látvány is érzékletessé tehet egy gondolatot, kürtök és dobok igenlő lármaja is. Van is ilyesmire bőven példa. Sokszor úgy fest, mintha a gondolatnak, az irodalminak is, a látvány vagy éppen a botrány adna útlevelet a nyilvánosság tudomásulvétele felé. És ez hozná meg a jutalmát is. Lengyel Balázs nem erről beszél, nem ezt tekinti az érzékletesség mércéjének. A „porló műfajban” alkotva a kételkedés csendes és fájdalmas óráiban, az olvasásban, a műben való szellemi és emocionális elmerülésben, az értékek kertjének felfedezésében és a megbízható ítéletben lát lehetőséget az éltető érzékletesség megteremtésére.

Lengyel Balázs kritikáiban és esszéiben ezért egyértelműen a minőség az igazi szenzáció. Csak ennek tud őszintén örülni. A *Visszatérés* című regényre formált kötetben is.

BÁNYAI János

PERGŐ KÉPEK ADATTÁRA

Filmska enciklopedija 1–2. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zágráb, 1986–1990

Dr. Ante Peterlić vezetésével az ország mintegy kétszáz filmes szakemberének bevonásával készült a kétkötetes *Filmska enciklopedija*. Egyedülálló vállalkozásról van szó, a világon ugyanis nagyon kevés kiadónak áll módjában feltételeket teremteni egy ilyen nagyszabású összegző munkához. Magyarul pl. csak egy nagyon elavult *Filmlexikon* áll a rendelkezésünkre még a hetvenes évek elejéről.

A *Filmska enciklopedija* 5214 címszava a műfaj valamennyi fontosabb területére kiterjed: elméleti kérdések, filmesztétikai kategóriák éppúgy helyet kaptak, mint a technikai kérdések, a gyártás egyes fázisai. Természetesen önálló címszóként szerepelnek a legjelesebb operatőrök, jelmeztervezők, rendezők, színészek, kritikusok, filmzeneszerzők, forgatókönyvírók stb. Önálló kis tanulmányt alkot és tekintélyes bibliográfiát dolgoz fel pl. a plakátról, a plánokról, az animációról és a montázsról szóló rész. Az egyes országok filmművészetéről külön-külön olvashatunk összefoglalókat. Az adattárból természetesen a filmfesztiválok és jelentősebb díjak nem hiányozhatnak.

Az első kötet 1986-ban jelent meg 87 509 sorral, a második pedig a tavalyi év végén 89 000 sorral. Félő volt, hogy az időbeli eltolódás miatt nem lehet majd összehangoltan használni a két kötetet, hiszen a legváltozékonyabb művészeti ágról van szó: hónapról hónapra születnek új sztárok, és ezzel párhuzamosan ugyanennyien merülnek feledésbe. A hiátust a második kötet *Függeléke* pótolja, amely az időközben történt változásokra és újdonságokra koncentrál. Egészen friss adatokat is tartalmaz.

A filmművészet adattára forrásértékű kézikönyv, amit biztonsággal forgathat bárki, hiszen temérdek ismeretet tartalmaz. Mindig a lényegre koncentrál, megítéléseiben pártatlan, szakszerűen fogalmaz, példa értékű az idegen nevek és címek helyesírása. Színesben és fekete-fehérben összesen 2154 képet közöl, melyek mindig a karakterisztikusait ábrázolják, Katarina Turkalj képszerkesztő kerüli a számtalanszor kiemelt jeleneteket. A képanyag ugyanolyan színvonalas, mint a szakirodalom feldolgozása.

A második kötet megjelenése jó alkalmat teremt arra, hogy a vállalkozás egészéről szóljunk. A legszembeütőbb fogyatékoság, hogy a második kötethez nem nyomtatnak külső borítót. Enyhén szólva eklektikus az új kötet „meztelensége”. Kár lenne „hozzávetőztetni” az elsőt, mert a külső borító nemcsak védi a könyvet, hanem esztétikailag is vonzóbb a hagyományos bőrkötésnél.

Az adattengerben csak elvéve akad pontatlanság. A fogyatékoságok persze használat közben derülnek ki, pl. a filmek keletkezésének megjelölésénél akadnak bizonytalanságok. Ha meg akarjuk tudni, mikor készült a *Szarajevói merénylet*, akkor a rendezőnél az 1975-ös évszámot találjuk, míg az egyik főszereplő, Florinda Bolkan címszavá-